

Ar kalbate tarmiškai? Taip!

Vytautas Kardelis

Vilniaus universitetas
Taikomosios kalbotyros institutas, Lietuvių kalbos katedra
El. paštas: vytautas.kardelis@flf.vu.lt
ORCID: 0000-0003-4186-2830
<https://ror.org/03nadee84>

Gabriela Forgeron

Vilniaus universitetas
Taikomosios kalbotyros institutas, Lietuvių kalbos katedra
El. paštas: forg.gabriela@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9051-9321
<https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. Šis straipsnis yra savotiškas prieš kurį laiką pasirodžiusios publikacijos „Tarmiškumo matavimas: diskusinis tyrimų modelis“ (Kardelis 2023) tęsinys. Svarbiausias dabartinio straipsnio tikslas buvo parodyti, kad galima praktiškai pritaikyti tarmiškumo matavimo diskusinį modelį ir patikrinti, kaip jį taikant įgyvendinamas kalbinių nuostatų trinario modelio elgesio dėmuo. Tyrimo objektas buvo kalbėtojų nuostatos *neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartoju tarminę kalbą* praktinė realizacija. Tikslui pasiekti iškelti du uždaviniai: pristatyti tyrimo eigą ir aptarti rezultatus bei nubrėžti tyrimo perspektyvas. Kaip tyrimo metodologinis principas buvo pasirinkta kognityvinio ir emocinio dėmens ↔ elgesio dėmens sąsaja. Paprastaiariant: jeigu informantas į klausimą *ar neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartojate tarminę kalbą?* atsakė teigiamai, buvo pamėginta patikrinti, kaip ši nuostata įgyvendinama praktiškai.

Bene svarbiausias šio tyrimo rezultatas yra tas, kad siūlomas diskusinis tarmiškumo matavimo tyrimų modelis iš esmės veikia, tik jį dar reikia tobulinti. Tyrimas taip pat parodė, kad duomenis jam įmanoma surinkti ir nuotoliniu būdu. Antrasis svarbus tyrimo rezultatas yra susijęs su anketavimu. Bent jau šis tyrimas rodo, kad aiškinantis tarmiškumą šimtu procentų vien anketavimu pasikliauti negalima. Kitaip tariant, atsakymuose į klausimus *ar kalbate tarmiškai, kokiose situacijose kalbate tarmiškai* ir pan. užprogramuotas konfliktas tarp objektyviojo ir subjektyviojo tarmiškumo. Šį konfliktą tik anketavimo būdu išspręsti sunkiai įmanoma, būtini papildomi tyrimai. Tarmiškumo indekso skaičiavimas pagal susikurtą formulę šiame tyrime parodė, kad atsižvelgiant į objektyvųjų tarmiškumą rytų aukštaičių panevėžiškių informantai, išskyrus vieną, yra „tarmiškesni“ už rytų aukštaičių uteniškių informantas. Tačiau daug svarbiau yra tai, kad tiek iš šito tyrimo, tiek iš vieno ar kito tiriamo punkto pasirinkus net ir kelias dešimtis informantų, jokių platesnių apibendrinimų daryti negalima. Sociolingvistų ir dialektologų pamėgtas *sniego gniūžtės* metodas gal ir atrodo patraukliai ir lengvina medžiagos rinkimą, tačiau turi ir akivaizdžių trūkumų, iš kurių svarbiausias, mūsų supratimu, yra atsitiktinumas. Vargu ar yra patikima iš atsitiktinųjų kurti dėsningumus, ypač plačios aprėpties dėsningumus. Taigi medžiagos imties problemą, jeigu norime matyti daugmaž objektyvų lietuvių kalbos ploto tarmiškumą, jo vaizdą ir indeksus, reikia spręsti ne vien anketavimu, o tai yra nelengvas uždavinys tiek metodiškai, tiek techniškai. Antrasis nelengvas uždavinys yra stebėseną namų aplinkoje, kuri būtina norint gauti objektyvų tarmiškumo matavimo rezultatą.

Raktažodžiai: dialektologija, perceptyvoji dialektologija, kalbinis elgesys, tarmiškumas, tarmiškumo matavimas, tarminiai duomenys.

Received: 2024-12-04. Accepted: 2025-01-05

Copyright © 2024 Vytautas Kardelis, Gabriela Forgeron. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Do You Speak Dialect? Yes!

Abstract. This article constitutes a continuation of the publication 'Measuring Pronunciation: A Discursive Research Model' (Kardelis, 2023). The primary objective of the paper was to apply the discourse model of dialectality measurement and to assess its implementation of the behavioural dimension of the trinomial model of language attitudes. The objective of the study was to empirically examine speakers' attitudes towards the utilisation of dialectal language in informal settings with family members and friends from their native land. To this end, two tasks were identified: firstly, to present the course of the research and discuss the results, and secondly, to outline the research perspectives. The methodological principle of the study was the link between the cognitive and the emotional ↔ behavioural dimension. In essence, the methodology involved a dual-faceted approach: first, to ascertain whether informants employed dialectal language in informal settings with family members and friends from their country of origin; and second, to examine the practical implementation of this linguistic phenomenon.

The most significant finding of this study is that the proposed discursive model of dialect measurement research functions in principle, yet it remains to be refined. The study also demonstrates the feasibility of collecting data for the model remotely. Secondly, the study yielded noteworthy insights concerning the utilisation of questionnaires in survey research. The study demonstrates that questionnaires alone cannot be relied upon to explain dialect. This is evidenced by the finding that respondents' self-reported dialect use, in terms of its circumstances and frequency, is subject to a conflict between objective and subjective dialect. This conflict cannot be resolved by questionnaires alone and further research is required. The calculation of the dialect index according to the formula developed in this study demonstrated that, with one exception, RAP informants are more 'dialectal' than RAU informants with respect to objective dialect. It is important to note that it is not possible to draw any broader generalisations from a selection of several or even a few dozen informants on one or another of the points under study. The snowball method, a favoured approach among sociolinguists and dialectologists, may appear advantageous in terms of material collection. However, it is crucial to recognise its inherent limitations, the most significant of which revolves around its randomness. It is challenging to identify patterns within randomness, particularly when attempting to achieve a comprehensive overview. Consequently, a dilemma arises in the pursuit of an objective portrayal of the dialectal landscape of the Lithuanian language, its characteristics, and the indices that define it. This challenge is not merely a methodological or technical problem, but rather a complex one that demands resolution. A further challenge lies in the monitoring process within the domestic environment, a prerequisite for achieving an objective and reliable measurement of dialectal variation.

Keywords: dialectology, perceptual dialectology, linguistic behavior, dialectality, dialectality measurement, dialectal data.

Šis straipsnis glaudžiai susijęs su prieš kurį laiką pasirodžiusia publikacija „Tarmiškumo matavimas: diskusinis tyrimų modelis“ (Kardelis 2023). Kadangi ta sąsaja savotiška, tai skaitytojui reikia ją keliais sakiniais paaiškinti. Viena vertus, šis straipsnis, nors pasirodo vėliau, yra tam tikra anos publikacijos preliudija, arba užuomazga. Tarmiškumo matavimo metodikos apmatai buvo apgalvoti ir sukurti, kai šio straipsnio bendraautorė Gabriela Forgeron ėmėsi rašyti magistro darbą „Jaunimo kalbinės nuostatos: rytų aukštaičių atvejis (perceptyviosios dialektologijos perspektyva)“ (Forgeron 2021). Ir rašant darbą, ir jį ginant sulaukus pastabų paaiškėjo, kas metodiškai tinkama, kas nelabai, ką reiktų pataisyti ir papildyti. Atsižvelgus į visa tai buvo parengta jau minėtoji publikacija apie diskusinį tarmiškumo matavimo modelį. Kita vertus, dabartinis straipsnis yra savotiškas šios publikacijos epilogas, arba atomazga, nes jame pristatomas magistro darbe atliktas tyrimas. Tyrimą iš dalies galima vadinti ilgalaikiu, nes duomenys gauti ne vienkartinio anketavimu, bet tam tikrais etapais. Reikia pabrėžti, kad medžiaga buvo renkama COVID-19 pandemijos metu.

Straipsnio tikslas, objektas, uždaviniai, medžiaga

Tikslas. Praktiškai pritaikyti tarmiškumo matavimo diskusinį modelį ir patikrinti, kaip jį taikant įgyvendinamas kalbinių nuostatų trinario modelio elgesio dėmuo.

Tyrimo objektas. Kalbėtojų nuostatos *neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartojtu tarminę kalbą* praktinė realizacija.

Tyrimo uždaviniai.

- 1) pristatyti tyrimo eigą;
- 2) aptarti rezultatus ir tyrimo perspektyvas.

Tyrimo metodologinis principas. Iš viso sudėtingo ir daugiaryšio trinario nuostatų modelio, kurį sudaro kognityvinis, emocinis ir elgesio dėmenys (išsamiau ir literatūrą žr. Kardelis 2023), šiam tyrimui buvo pasirinkta viena sąsaja: *kognityvinis ir emocinis dėmuo ↔ elgesio dėmuo*. Paprastai tariant: jeigu informantas į klausimą *ar neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartojate tarminę kalbą?* atsakė teigiamai, buvo pamėginta patikrinti, kaip šią nuostatą jis įgyvendina praktiškai.

Tyrimo medžiaga. Bendrą tiriamosios medžiagos apimtį sudaro 9,5 valandos autentiškų garso įrašų ir 20 apklausų. Iš šių 9,5 valandų autentiškų garso įrašų lingvistinei analizei panaudotos 8 valandos. Į lingvistinę analizę nepateko giluminio interviu įrašai. Tiriamoji medžiaga buvo pradėta rinkti 2020 metų rugsėjo mėnesį, baigta – 2021 metų vasario mėnesį.

Iš viso tyrime dalyvavo trisdešimt žmonių: dešimt atrinktų informantų (trys rytų aukštaičiai uteniškiai (RAU) ir septyni rytų aukštaičiai panevėžiškiai (RAP)¹), dešimt jų šeimos narių ir dešimt jų gimtojo krašto draugų. Tačiau nagrinėjama buvo tik dešimties informantų kalba ir skaičiuojamas tik jų tarmiškumo indeksas.

Tyrimo eiga

Toliau pristatysime svarbiausius tyrimo eigos momentus. Tyrimas susideda iš dviejų stambių blokų – DUOMENŲ RINKIMO ir DUOMENŲ ANALIZĖS. Duomenų rinkimo blokas sudarytas iš dviejų dalių: I) informantų atrankos ir II) duomenų gavimo, o duomenų analizės blokas smulkiau neskaidomas.

Informantų atranka

1 lentelė. Diskusinis duomenų gavimo ir analizės modelis. Informantų atrankos blokas

I. INFORMANTŲ ATRANKA
1. Tikslinės tyrimo grupės sudarymas: subjektyviojo tarmiškumo kriterijus
2. Informantų atranka:
a. atrankos instrumentas
b. atrankos vykdymas
c. tyrimo etika

¹ Čia laikomasi tradicinės lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos terminologijos.

Informantų atranka buvo vykdoma taip pat dviem etapais: 1) visų pirma, taikant subjektyviojo tarmiškumo kriterijų, sudaryta tikslinė tyrimo grupė, 2) informantams atrinkti buvo parengtas atrankos instrumentas; atsižvelgiant į tyrimo etiką, juo remiantis buvo vykdoma atranka.

Tikslinės tyrimo grupės formavimas. Teorinė tikslinės tyrimo grupės prieiga remiasi dviem konceptais. Pirmąjį galima būtų vadinti bendruomeniškumo konceptu, o remiasi jis Davido Britaino mintimi, kad galima tirti sudėtingesnes, mieste gyvenančių paprastųjų dialekto vartotojų bendruomenes (Britain 2017, 171–188). Šiam tyrimui, kurį dėl apimties ir specifikos tinka vadinti žvalgomoju, buvo pasirinkta ne bendruomenė, bet pavieniai tos bendruomenės atstovai. Antrasis konceptas – kalbos variantiškumo, kurį reprezentuoja Eugenio Coşeriu pasiūlytas kalbos architektūros modelis (Coşeriu 1980, 106–122). Šį modelį sudaro diatopinis (geografinis), diastratinis (sociokultūrinis) ir diafazinis (situacinis) lygmenys. Kiekvienam iš lygmenų galima priskirti atitinkamas savybes, pvz., diatopiniam – regioną, diastratiniam – amžių ir išsilavinimą, diafaziniam – pokalbio situaciją ir pašnekovų vaidmenis.

Tyrimo tikslinė grupė turėjo būti sudaryta atsižvelgiant ne tik į kalbos architektūros modelį, bet ir į svarbiausius, klasikinius sociolingvistinius kintamuosius: amžių, išsilavinimą, geografinę (regioninę) kilmę, dabartinę gyvenamąją vietą, tarmės vartojimą neformalioje aplinkoje. Taigi tikslinę tyrimo grupę nutarta sudaryti iš informantų, kurie atitinka šiuos kriterijus:

- 1) 20–29 metų amžiaus;
- 2) išsilavinę (bent vidurinio išsilavinimo);
- 3) kilę iš Rytų Aukštaitijos;
- 4) šiuo metu gyvenantys Lietuvos sostinėje Vilniuje;
- 5) su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais neformalioje aplinkoje kalbantys tarmiškai.

Atrankos instrumentas. Tikslinei tyrimo grupei formuoti ir informantams atrinkti buvo pasitelktas šiuo metu populiariausias ir patogiausias būdas – apklausa raštu, taikant klausimyną (Kardelis 2017, 248–255). Šį būdą taip pat naudoja ir *perceptyviosios dialektologijos* ir *siociolingvistinių tyrimų* paradigmos (plg.: Aliūkaitė et al 2017, 325; Aliūkaitė et al 2020, 301–303; Miestai ir kalbos 2010; Miestai ir kalbos II 2013; Emigrantai: kalba ir tapatybė 2015; Emigrantai: kalba ir tapatybė II. Keturi sociolingvistiniai portretai 2019; Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys 2022). Klausimynas nėra originalus ar išskirtinis, jis buvo sudarytas pasitelkus veikalą „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ (DPLT 2014) ir „Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai“ (2017) klausimynus bei atsižvelgiant į kitą ką tik minėtą literatūrą. Iš viso klausimyną sudarė šeši uždarojo tipo klausimai.

2 lentelė. Klausimynas informantų atrankai

1.	Vardas Pavardė	
2.	Gimimo metai	
3.	Gimimo vieta: miestas, miestelis, kaimas *prašom pabraukti tinkamą ir tuščiam langelyje nurodyti tikslų išsamų pavadinimą	
4.	Dabartinė gyvenamoji vieta: miestas, miestelis, kaimas *prašom pabraukti tinkamą ir tuščiam langelyje nurodyti tikslų pavadinimą	
5.	Išsilavinimas: pagrindinis, profesinis, aukštasis *prašom pabraukti tinkamą ir tuščiam langelyje nurodyti studijų/ profesinę sritį (jeigu studijuojate/ mokotės)	
6.	Ar neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartojate tarminę kalbą *prašom įrašyti TAIP arba NE tuščiam langelyje	

Suformavus tikslinės tyrimo grupės atrankos kriterijus ir parengus atrankos instrumentą – klausimyną – buvo pradėta informantų paieška ir atranka. Informantų buvo ieškoma naudojant *sniego gniūžtės* metodą (Gaižauskaitė, Mikėnė 2014, 38). Informantų atranka buvo vykdoma 2020 metų rugsėjo mėnesį internetu. Iš viso buvo apklausta penkiasdešimt 20–29 metų lietuvių kilmės išsilavinusių jaunų žmonių. Visi žmonės buvo rytų aukštaičiai, jų dabartinė gyvenamoji vieta yra Vilnius. Kadangi ir dėl darbo apimties, ir dėl medžiagos rinkimo logistikos būtų buvę sunku aprėpti visas rytų aukštaičių šnektas, žvalgomajam tyrimui buvo pasirinkti tradiciškai stipriomis laikomos (plg. DPLT 2014, 174; 191) rytų aukštaičiai uteniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių šnektos.

Būtina pabrėžti, kad atranka rėmėsi tik deklaruojamu tarmiškumu, t. y. kalbėtojo pozicija tarmiško kalbėjimo atžvilgiu. Svarbiausias klausimyne buvo šeštasis klausimas, o pagrindinis apklausos tikslas buvo atrinkti žmones, kurie teigia, kad neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartoja tarminę kalbą.

Internetu pavyko apklausti 50 žmonių. Jau savaime iškalbingas faktas yra tas, kad iš penkiasdešimt apklaustųjų keturiasdešimt žmonių atsakė, kad neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais tarminės kalbos nevartoja. Taigi iš apklaustųjų kriterijus atitiko ir tyrimui tiko tik dešimt informantų, kurie visi ir dalyvavo tyrime.

Pagal svarbiausius kriterijus informantai pasiskirstė taip: penkios moterys ir penki vyrai; 20–29 metų amžiaus; šiuo metu gyvena sostinėje, Vilniuje. Visi atrinktieji informantai teigė su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais neformalioje aplinkoje kalbantys tarmiškai.

Dar įdomu atkreipti dėmesį į tai, kaip susiklostė kiekybinis santykis tarp atrinktų informantų: rytų aukštaičiai uteniškiai – 3, rytų aukštaičiai panevėžiškiai – 7. Kadangi toks santykis atsirado visiškai natūraliai, buvo nutarta uteniškių informantų papildomai neieškoti ir santykio nelyginti. Vėliau pasirodė, kad toks sprendimas pasiteisino, nes tyrimo rezultatai parodė, kad šis nelygumas taip pat yra gana iškalbingas (žr. 8 lentelę).

Atsižvelgiant į duomenų gavimo modelio struktūrą ir tikslus, tyrimo grupė buvo praplėsta, kaip jau straipsnio pradžioje minėta, iki trisdešimties žmonių: į tyrimą įtraukti šeimos nariai ir gimtojo krašto draugai. Dauguma tyrime dalyvavusių šeimos narių gyvena Rytų Aukštaitijoje, o gimtojo krašto draugai – Vilniuje ir kituose miestuose.

Tyrimo etika. Tyrimo pradžioje informantai buvo trumpai supažindinti su tyrimo eiga. Taip pat, siekiant užtikrinti informantų duomenų apsaugą, buvo sudaryta ir pasirašyta konfidencialumo sutartis, laikantis Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo Nr. I–1374.

Siekiant užtikrinti informantų konfidencialumą, kiekvienam informantui buvo sukurtas identifikacinis kodas. Iš viso kodą sudaro keturios raidės ir skaičius: pirmosios trys raidės žymi priklausymą tam tikrai šnektai, t. y. uteniškių arba panevėžiškių, ketvirtoji raidė žymi informantą (I), skaičius – informanto numerį.

Duomenų gavimas

Išsamus duomenų gavimo modelis galėtų būti sudarytas iš penkių žingsnių. Žr. 3 lentelę.

3 lentelė. Diskusinis duomenų gavimo ir analizės modelis. Duomenų gavimo blokas

II. DUOMENŲ GAVIMAS

1. **Anketa I**
2. **Kūrybinės užduotys**
3. **Laisvasis pokalbis**
4. **Giluminis interviu**
5. **Anketa II**

Tačiau žvalgomajame tyrime buvo pritaikytas kiek siauresnis duomenų gavimo modelis, negu čia ką tik parodyta. Tyrime nebuvo tradicinio, tiek *perceptyviosios dialektologijos*, tiek *sociolingvistinių tyrimų* paradigmoms įprasto išsamaus kalbinių nuostatų tyrimo, kur anketavimo ir interviu klausimų raktiniai žodžiai yra: *tarmės grožis, su kuo asocijuojasi tarmė, kur, su kuo, kada tinka kalbėti tarmiškai* ir pan. (plg. Aliūkaitė et al 2017; Aliūkaitė et al 2020; Miestai ir kalbos 2010; Miestai ir kalbos II 2013; Emigrantai: kalba ir tapatybė 2015; Emigrantai: kalba ir tapatybė II. Keturi sociolingvistiniai portretai 2019; Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys 2022). Tam įtakos turėjo ir tyrimo trukmė, ir pandemijos sukelti nepatogumai bei apribojimai. Todėl ir dvigubo anketavimo (ir pirmosios, ir antrosios anketos) žvalgomajame tyrime buvo atsisakyta ir susitelkta ties trimis punktais: kūrybine užduotimi, laisvuju pokalbiu ir giluminiu interviu.

Kūrybinė užduotis. Atsirinkus informantus ir atsakius anketų dalies iškart buvo per-eita prie kūrybinės užduoties. Ją informantai turėjo atlikti: 1) su paties pasirinktu šeimos nariu, 2) su paties pasirinktu gimtojo krašto draugu. Kūrybinei užduočiai atlikti, remiantis „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (Bacevičiūtė, Ivanauskienė, Leskauskaitė, Trumpa 2004, 100–192) nurodytomis fonetinėmis ypatybėmis, buvo parengti du skirtingi

vaizdinių stimulų koliažai. Vienas vaizdinių stimulų koliažas buvo naudojamas kūrybinei užduočiai atlikti su šeimos nariais, kitas – kūrybinei užduočiai atlikti su gimtojo krašto draugais. Kiekvieną vaizdinių stimulų koliažą sudarė vienuolika sunumeruotų skirtingų paveikslėlių, iš viso – 22. Vaizdiniais stimulais buvo siekiama aktyvuoti skiriamąsias ir kitas svarbesnes fonetines, morfologines, sintaksines ir leksines ypatybes, padaryti jas potencialiai vartotinas.

1 pav. Vaizdiniai stimulai kūrybinei užduočiai su šeimos nariais atlikti

2 pav. Vaizdiniai stimulai kūrybinei užduočiai su gimtojo krašto draugais atlikti

Užduotis buvo atliekama taip: per penkiolika minučių pašnekovai turėjo pasirengti, apsvarstyti ir sukurti vieną ar daugiau istorijų, kuriose figūruotų visi stimulo paveikslė-

lyje pavaizduoti objektai ir (ar) veiksmi. Informantams buvo žinoma, kad susitikimas yra įrašomas (įrašinėjama buvo Zoom programa). Be to, užduoties metu nebuvo galima naudotis jokiais rašymo priemonėmis. Kol informantai ruošėsi, svarstė ir dėliojosi istorijas, tyrėjas nedalyvavo. Kai užduotis jau buvo atlikta, įsijungė tyrėjas, informantai buvo paprašyti rezultatą pristatyti ir trumpai pakomentuoti.

Tokiu būdu buvo gauta iš dviejų dalių susidedanti empirinė medžiaga, kuri atstovauja dviem skirtingoms situacijoms: 1) pokalbis tarp informantų tyrėjui nedalyvaujant, 2) užduoties pristatymas dalyvaujant tyrėjui.

Laisvasis pokalbis buvo antrasis žvalgomojo tyrimo etapas. Tyrimo eigoje informantai buvo paprašyti įrašyti 15–25 minučių laisvąjį pokalbį telefonu pasirinkta tema su tais pačiais tyrime dalyvavusiais šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais. Pastarieji neturėjo būti informuojami, kad pokalbis įrašomas. Siekiant užfiksuoti kiek įmanoma natūresnį informanto kalbinį elgesį, taikytas tikimybės efekto metodas: tyrimo metu informantui buvo įteigta mintis, jog laisvojo pokalbio metu tiriamasis objektas yra ne jis pats, o jo pašnekovas, t. y. šiuo atveju informanto šeimos narys ir gimtojo krašto draugas. Laisvojo pokalbio metu taip pat buvo gauta daugiau mažiau rišlių tekstų, daugiausiai dialogo formos. Informantų laisvieji pokalbiai su jų šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais buvo įrašyti mobiliuoju telefonu. Tokiai situacijų parinkčiai ir įgyvendinimui įtakos turėjo COVID–19 pandemijos ribojimai, nes gyvai ir informantų gimtosiose vietose įrašyti pokalbius tuo metu nebuvo galimybių.

Giluminis interviu. Trečiasis duomenų gavimo etapas buvo giluminis interviu. Jo klausimai buvo sudaryti remiantis projekto „Emigrantų kalba diasporoje: mokėjimas, vartojimas, nykimas“ kokybiniu interviu (Emigrantai: kalba ir tapatybė II 2019, 286–289). Iš viso interviu sudarė septyni atvirojo tipo klausimai. Svarbiausias jų tikslas buvo pamėginti išsiaiškinti, kaip informantai suvokia subjektyvųjį tarmiškumą, ar informantai gali jį apibūdinti ir kaip tai daro. Dėl šios priežasties buvo prašoma pateikti konkrečių pavyzdžių, kurie vėliau būtų pravartūs skaičiuojant tarmiškumo indeksą.

4 lentelė. Giluminio interviu klausimai

1.	Ar šiuo metu dirbate? Jeigu taip, trumpai papasakokite apie darbo sritį.
2.	Papasakokite, kuo domitės ir kokius pomėgius turite?
3.	Apibūdinkite savo kalbą: kaip kalbate su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais neformalioje aplinkoje? Iliustruokite pavyzdžiais.
4.	Apibūdinkite savo krašto kalbą: kokie bruožai jai būdingi ir kuo ji skiriasi nuo kitų? Prašom nurodyti kuo tiksliau ir iliustruoti pavyzdžiais.
5.	Kurie jūsų krašto kalbos bruožai yra būdingi jūsų kalbai? Prašom nurodyti kuo tiksliau ir iliustruoti pavyzdžiais.
6.	Su kurių miestų, miestelių ar kaimų žmonėmis daugiausiai bendraujate? Prašom nurodyti kuo tiksliau.
7.	Apibūdinkite savo kalbą, kuria kalbate su 4 klausime išvardintais žmonėmis.

Interviu nuotoliniu būdu buvo imamas tyrimo pabaigoje Messenger mobiliąją programa ir įrašomas AudioCity kompiuterine programa.

Duomenų analizė

Surinktų duomenų analizė buvo atliekama laikantis toliau nurodyto modelio, kuris žvalgomajame tyrime iš esmės ir buvo įgyvendintas.

5 lentelė. Diskusinis duomenų gavimo ir analizės modelis. Duomenų analizės blokas

III. DUOMENŲ ANALIZĖ

- 1. Tekstų analizė**
- 2. Distribucijos lentelės**
- 3. Kalbinės distancijos ir tarmiškumo matavimas**

Lingvistinė garso įrašų analizė. Straipsnio pradžioje aptariant tyrimo medžiagą jau buvo minėta, kad iš 9,5 valandų autentiškų garso įrašų lingvistinei analizei panaudotos 8 valandos. Į lingvistinę analizę nepateko giluminio interviu medžiaga. Priežastis čia paprasta: tyrėja ir informantai kalbėjosi standartine kalba. Taigi lingvistiškai buvo nagrinėjamos tik tos situacijos, kuriose patys informantai teigė vartojantys tarminę kalbą: kūrybinė užduotis ir laisvasis pokalbis. Perklausius ir atrinkus gautą empirinę medžiagą – garsų įrašus, jų analizei buvo pasitelktas distribucijos lentelių metodas.

Atspirties tašką distribucijos lentelėms sudaryti pasirinkome „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (Bacevičiūtė, Ivanauskienė, Leskauskaitė, Trumpa 2004) nurodytą rytų aukštaičių uteniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių ypatybių kompleksą. Jį sudaro: skiriamosios rytų aukštaičių, skiriamosios rytų aukštaičių uteniškių/panevėžiškių ypatybės, taip pat fonetinės, kirčiavimo, morfologinės, žodžių darybos, sintaksinės ir leksinės ypatybės.

Tolesnė analizė visiškai standartiška: klausyti garso įrašus ir distribucijos lentelėje žymėti pasitaikančias ypatybes ir jų skaičių.

Kad būtų lengviau skaityti distribucijos lenteles ir ypač vėliau apskaičiuoti tarmiškumo indeksą, kiekvienam taškų įverčiui buvo priskirta tam tikra spalva: mėlyna – 0 taškų, žalia – 0,25 taškai, geltona – 0,5 taško ir rausva – 0,75 taškai. Čia dar paaiškinsime distribucijos lentelėje ženklams priskirtas reikšmes:

6 lentelė. Ženklų reikšmės distribucinėse lentelėse

Ženklas	Reikšmė
ŠM	<i>su šeima</i>
DR	<i>su draugais</i>
KU	<i>kūrybinė užduotis</i>
LP	<i>laisvasis pokalbis</i>

Ženklas	Reikšmė
I	informantas
P	pašnekovas
LTCH	lietuvių tarmių chrestomatija
–	0 taškų
–/ x k.	0,25 taškai
–/ +	0,5 taško
+/ –	0,75 taškai
0	medžiagos nėra

Distribucijos lentelės. Visų informantų distribucijos lentelių čia, atsižvelgdami į straipsnio apimtį, nepateiksime. Iliustracijai ir aiškumo dėlei įdedame dvi kraštutines distribucijos lenteles: rytų aukštaičių uteniškių atstovės RAU_I_1 ir rytų aukštaičių panevėžiškių atstovo RAP_I_5. Šios distribucijos lentelės pasirinktos neatsitiktinai, nes rodo ne tik ypatybių kompleksą ir jų vartojimo skirtingose situacijose distribuciją, bet ir reprezentuoja žemiausią ir aukščiausią tarmiškumo indeksą.

7 lentelė. Informantės RAU_I_1 kalbos distribucijos lentelė

Ypatybės	Situacijos							
	ŠM_KU		ŠM_LP		DR_KU		DR_LP	
LTCH	I	P	I	P	I	P	I	P
Skiriamosios rytų aukštaičių ypatybės								
an, am, en, em atitikmenys	-	-	-	-	-	-	-	-
ą, ę atitikmenys	-	-	-	-	-	-	-	-
Senovinių nosinių balsių ą, ę siaurinimas	-	-	-	-	-	-	-	-
Skiriamoji uteniškių ypatybė								
Nekirčiuoti è, o ir ie, uo	-	-	-	-/ 1 k.	-	-	-	-
Fonetinės								
Balsio o kokybė	-	-	-	-	-	-	-	-/ 4 k.
Balsio è kokybė	-	-	-	-	-	-	-	-/ 1 k.
Trijų ilgumų balsių sistema	-/ +	-/ +	-/ +	-/ +	-/ +	-/ +	-/ +	-/ +
Trumpieji balsiai veiksmazodžių būsimąjo laiko formose	-	-	-	-	-	-	-	-
Priebalsis l prieš e, ei, è, ę	-	-	-	-	-	-	-	-
Priebalsiai r, s prieš e, ei, è, ę	-	-	-	-	-	-	-	-
Dzūkavimas	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirčiavimo								
Kirčio atitraukimas	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Dviviršūnis kirtis	-	-	-	-	-	-	-	-

Ypatybės	Situacijos							
LTCH	ŠM_KU		ŠM_LP		DR_KU		DR_LP	
Morfologinės								
<i>Vietininko linksnių formos (iliatyvas)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Vyriškosios giminės vardažodžiai su galūne -ys</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Būdvardžiai (o-kam. dgs. vard. galūnė –ūs)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Įvardžiutinės formos</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Įvardžiai (anas, ana, anys, anos)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Veiksmažodžių būt. k. laiko formos su baigmeniu –ė (kišė)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Tariamoji nuosaka su baigmeniu -čia</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Dalyviai (-ąs, -antis, įs, -intis)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Siekiniai</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Būdiniai</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Prielinksniai (ažu, per, prie+naud.)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Jungtukai (kaip)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Dalelytės (tujai, tiktainas ir pan.)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
Žodžių darybos								
<i>Priešdėliai až(u)- ir už-</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Sudurtiniai žodžiai su jungiamuoju balsiu</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Vardažodžių mažybinės priesagos (-iokas, -iotė, -ėkas)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Priesaga –ynas</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pavardžių priesagos -iokas, -elis/ -ėlis, -ėkas</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pavardžių priesagos -yčia, -aičia, -iūčia, -iotė</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
Sintaksinės								
<i>Konstrukcijos su prielinksiu po</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Daiktavardžio vardininkas + veiksmažodžio 3 asmuo</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Konstrukcijos su veiksmažodžių bendratimi + dktv., įv. vard.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Veikėjo kilmininkas</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
Leksinės								
<i>Skoliniai</i>	-	-	-	- / 1 k.	-	-	-	-

8 lentelė. Informanto RAP_I_5 kalbos distribucijos lentelė

Ypatybės	Situacijos							
	ŠM_KU		ŠM_LP		DR_KU		DR_LP	
LTCH	I	P	I	P	I	P	I	P
Skiriamosios rytų aukštaičių ypatybės								
an, am, en, em atitikmenys	-	-	-	-	-	-	-	-
ą, ę atitikmenys	-	- / 1 k.	-	- / 1 k.	- / 2 k.	-	-	-
Skiriamoji panevėžiškių ypatybė								
Trumpųjų galūnės balsių suplakimas	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -
Įterptinis balsis	- / 4 k.	-	-	-	- / 2 k.	-	-	-
Fonetinės								
Nekirčiuotų kamieno ilgųjų balsių y, ū kiekybė ir kokybė	-	- / 1 k.	-	- / 1 k.	- / 2 k.	-	-	-
Nekičiuotų kamieno o, ę, uo, ie kiekybė ir kokybė	- / +	- / 1 k.	- / 1 k.	- / 5 k.	- / 1 k.	- / 5 k.	-	-
Kirčiuoti kamieno o, ę	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -
Kirčiuotų kamieno trumpųjų balsių ilginimas	- / +	+ / -	- / +	+ / -	- / +	+ / -	- / +	+ / -
Trumpųjų balsių u, i kokybė	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -
Galūnės balsiai o, ę	- / +	- / +	- / +	+ / -	- / +	+ / -	- / +	+ / -
Galūnės balsiai ū, ų, y, į, ą, ę	- / +	+ / -	- / +	+ / -	- / +	- / +	- / +	- / +
Galūnės au, ai, ei vienbalsinimas	-	-	-	-	-	-	-	-
Tvirtapradžiai il, im, in, ir, ul, um, un, ur	- / 3 k.	- / 5 k.	- / 1 k.	- / 5 k.	- / 1 k.	- / 1 k.	-	-
Progresyvinis minkštinimas	-	- / 1 k.	-	-	- / 1 k.	- / 1 k.	-	-
Priebalsis l prieš e tipo balsius	- / 5 k.	- / 7 k.	-	-	- / 7 k.	- / 2 k.	-	-
Kirčiavimo								
Kirčio atitraukimas	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -	+ / -
Kirstinė priegaidė	-	-	-	-	-	-	-	-
Morfologinės								
IV linksniuotės nykimas	-	-	-	-	-	-	-	-
Būdvardžiai (dgs. vard. -i/-ūs)	-	-	-	-	-	-	-	-
Prielinksniai (par/per)	-	-	-	-	-	-	-	-
Žodžių darybos								
Pavardžių priesagos -yčia, -aičia, -iūčia	-	-	-	-	-	-	-	-
Būdvardžių priesaga -ienis, -ienė	-	-	-	-	-	-	-	-
Sintaksinės								
Vietininko konstrukcijos su terp	-	-	-	-	-	-	-	-
Konstrukcijos su prielinksniu ant	-	-	-	-	-	-	-	-
Leksinės								
Skoliniai	- / 2 k.	- / 4 k.	-	- / 1 k.	-	-	-	-

Kalbinės distancijos ir tarmiškumo matavimas. Užpildžius distribucijos lenteles tolesnis žingsnis buvo kalbinės distancijos ir tarmiškumo indekso matavimas. Kalbinės distancijos koncepto teorinė prieiga paremta daugiausiai Peterio Kocho ir Wulfo Oesterreicherio tyrimais (žr. Koch, Oesterreicher 1985; 1996), tik jų idėja šiek tiek pakeista ir pritaikyta tarminių varietetų kontinuumo santykiui aptarti ir tarmiškumo indekso matavimui pagrįsti. Atskaitos taškas indeksui gali būti tarminės kalbos santykis su standartine kalba (kalbinė distancija), o tarmiškumo konceptas sudarytas iš trijų elementų: maksimalaus, minimalaus ir varijuojančio tarmiškumo (tarmiškumo indekso matavimas). Nagrinėjant kalbinę distanciją, be abejo, būtina atsižvelgti ir į subjektyvųjį tarmiškumą, tačiau nagrinėjant medžiagą paaiškėjo, kad čia kyla nemažai problemų (žr. rezultatų skyrelį). Distanciją formalizuoti ir apskaičiuoti bei tarmiškumo indeksą matuoti galima įvairiai. Pavyzdžiui, galima skaičiuoti Levenshteino distanciją (Heeringa 2003), taikyti segmentaciją (Herrgen et al. 2001), hierarchinį modelį (Lameli 2004), galima rinktis ir kitokius žinomus tarmiškumo matavimo būdus (pvz., Nerbonne, Siedle 2005).

Šiuo atveju tarmiškumo indeksui skaičiuoti buvo specialiai sukurta originali formulė². Tokią formulę paranku taikyti tada, kai operuojama nedideliu duomenų kiekiu. Be to, į formulę buvo įvestas laiko dėmuo, kuris koreliuoja su medžiagos apimtimi. Konkrečiai tarmiškumo indeksas nustatomas informanto kalboje aptiktų ypatybių bendros sumos ir maksimaliai potencialių ypatybių bendros sumos santykiu, t. y. aptiktų ypatybių suma pagal formulę ir šimtas procentų tarmiškumo. Atstumas nuo standartinės kalbos paaiškėja netiesiogiai: kuo mažesnis tarmiškumo procentas, tuo informanto varietetas yra arčiau standartinės kalbos. Taigi siūlomo indekso skaičiavimo pagrindą sudaro laiko (z) ir išsakytų ypatybių kiekio (y) santykis. Indekso skaičiavimo modelis:

$$15-25z \times 0y = 0$$

$$15-25z \times [1y; 10y) = 0,25$$

$$15-25z \times [10y; 20y) = 0,5$$

$$15-25z \times [20y; 30y) = 0,75$$

$$15-25z \times [30y; +\infty y) = 1$$

Pateikto indekso skaičiavimo veikimo principas: jeigu per 15–25 minutes informanto kalboje: a) nebuvo aptikta nei viena ypatybė – priskiriama 0 taškų; b) aptikta ypatybė varijuoja nuo 1 iki 10 kartų – priskiriama 0,25 taškų; c) aptikta ypatybė varijuoja nuo 10 iki 20 kartų – priskiriama 0,5 taškų; d) aptikta ypatybė varijuoja nuo 20 iki 30 kartų – priskiriama 0,75 taškų; e) aptikta ypatybė varijuoja nuo 30 kartų ir daugiau – priskiriamas 1 taškas. Tarmiškumo indekso formulė: $=IF(xn=" - ";0;IF(xn=" - / 1 k.";0,25;IF(xn=" - / + ";0,5;IF(xn=" + / - ";0,75;1)))$). Indeksas apskaičiuotas naudojantis Microsoft Excel kompiuterine programa.

² Skaičiavimo modelį ir formulę padėjo sukurti Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos fakulteto doc. dr. Saulius Ragaišis.

Rezultatai ir perspektyvos

Straipsnio pradžioje jau buvo minėta, kad iš viso sudėtingo ir daugiaryšio kalbinių nuostatų modelio, kurį sudaro kognityvinis, emocinis ir elgesio dėmenys, šiam tyrimui buvo pasirinkta viena sąsaja: *kognityvinis ir emocinis dėmuo* ↔ *elgesio dėmuo*. Kitaip tariant: jeigu informantas į klausimą *ar neformalioje aplinkoje su šeimos nariais ir gimtojo krašto draugais vartojate tarminę kalbą?* atsako teigiamai, galima pamėginti patikrinti, kaip ši nuostata yra įgyvendinama praktiškai.

Rezultatai. Kokių nors plačių ir apibendrinančių išvadų iš šio tyrimo, žinoma, daryti negalima, tačiau tam tikri dalykai aiškėja.

1. Bene svarbiausias šio tyrimo rezultatas yra tas, kad siūlomas diskusinis tarmiškumo matavimo tyrimų modelis iš esmės veikia, tik jį dar reikia tobulinti. Tyrimas taip pat parodė, kad duomenis jam įmanoma surinkti ir nuotoliniu būdu.
2. Antrasis svarbus tyrimo rezultatas yra susijęs su anketavimu. Bent jau šis tyrimas rodo, kad šimtu procentų vien anketavimu tiriant tarmiškumą, kalbinę distanciją ir tarmiškumo indeksą pasikliauti negalima. Kitaip tariant, atsakymuose į klausimus *ar kalbate tarmiškai, kokiose situacijose kalbate tarmiškai* ir pan. užprogramuotas konfliktas tarp objektyviojo ir subjektyviojo tarmiškumo. Šį konfliktą tik anketavimo būdu išspręsti sunkiai įmanoma, būtini papildomi tyrimai.
3. Tarmiškumo indekso skaičiavimas pagal susikurtą formulę šiame tyrime rodo kelias įdomias tendencijas. Atsižvelgiant į objektyvųjį tarmiškumą RAP informantai, išskyrus vieną, yra „tarmiškesni“ už RAU informantus. Visų informantų tarmiškumo indeksas susidėsto taip, kaip parodyta toliau einančioje 9 lentelėje.

9 lentelė. RAU ir RAP informantų tarmiškumo indekso lentelė

Informantas	Tarmiškumo indeksas
RAU_I_1	4
RAP_I_4	6
RAU_I_2	7
RAU_I_3	7
RAP_I_7	14
RAP_I_10	16
RAP_I_8	17
RAP_I_6	20
RAP_I_9	20
RAP_I_5	21

Tačiau čia būtina pridurti du svarbius dalykus. Pirma, reikia turėti galvoje, kad indekso skaičius šiuo atveju yra sąlyginis, turintis labiau palyginamąją, o ne objektyviąją statistinę vertę. Be to, reikia atsižvelgti ir į tai, kad buvo skaičiuojamas visas ypatybių kompleksas,

o įrašų trukmė palyginti buvo gana trumpa. Jeigu skaičiuotumėm tik fonetinių ypatybių vertę, skaičiai būtų kitokie, tik tarmiškumo indekso hierarchija vargu ar smarkiai pasikeistų. Kitaip indeksas greičiausiai susidėliotų tuo atveju, jeigu empirinė medžiaga būtų kelis ar keliolika kartų didesnė. Antras dalykas: nereikėtų pamiršti, kokio laikotarpio empirine medžiaga paremtas „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos“ ypatybių sąrašas – be išimties tik NORM kriterijumi vadovaujantis surinkta XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės medžiaga.

4. Mėginome skaičiuoti ir subjektyviojo tarmiškumo indeksą, tačiau tenka pripažinti, kad šis bandymas nebuvo vykęs. Svarbiausia priežastis čia bus paprasta: trūksta objektyvių kriterijų. Informantai, apibūdindami savo tarmišką kalbėjimą (plg. giluminio interviu klausimus) neįvardija kalbinių ypatybių taip, kaip įprasta lingvistinėje literatūroje – ir tai visiškai suprantama. Be to, geriausiu atveju įvardijama viena ar dvi ypatybės, plg.:

RAU_I_1. *Tai juokaujant labiau išlenda tokie ryškūs ryškūs utenietiški dalykai, o kasdienėj kalboj, tai jau tokie smulkesni labiau, bet, irgi, nu, tu iškart gali girdėt, kad žmogus iš Utenos yra. O kasdieniam, sakau, gal per balsius: jeigu ten turi būti trumpa i, tai yra tokia ilgesnė i, kas pas mane ir yra kasdieniam kalbėjime. Ai, dar aš išvis net ė raidės netardavau anksčiau ir dabar būna netariu.*

RAU_I_2. *Nu, iš manęs net vaikinai žvengdavo, kad sako, kai tu mamai paskambini arba tetei, tai būna, nu, ką veiki, nu, ta prasme, visiškai iškart. Tai kalbėdama įterpiu su draugais tuos žodžius, nu, kai jau nebevaldai, žinai, tai tada jo, įterpi. Tai man dabar, va, reik tuos tarmiškus žodžius pagalvot, tai man realiai reik pagalvot, žinai, kad ten koks viedras, žinai, nu, gal ten koks šėpa, ten gal koks kuchnela, nu, tipo, tokius. Aš gal maža būdama daugiau šnekėdavau tarmiškai, turbūt, nu, nes močiutė mano, mama ten, tetis namuose, tai gal daugiau laiko šnekėdavau tarmiškai nei kol ten pradėdi augti.*

RAP_I_4. *Nu, gal su tom galūnėm, galbūt, kad arba prailginu, arba išmetu: nu čia kažkas tokio kaip ir vienas, ir viens. Nu, dar, tipo, įmetu kokį tai tarmišką žodį.*

RAP_I_8. *Trumpinimas, nors, nu, gal, ne toks stiprus, kaip ten, žinai, būna, bet yra. Nu man reikia pasistengti, kad aš ištarčiau trumpą kirčiuotą e, nes mano liežuviui tas nėra natūralu. Tai kirčiavimas čia šoka į priekį visada. Ir, ai, nu, dar ilgumai, tipo, kad priklauso nuo kirčiavimo: jeigu kirčiuotas, tai pas mane ilgas, jei nekirčiuotas, tai trumpas.*

RAP_I_10. *Aš žinau vieną niuansą, tik, vat, vieną niuansą, kurį tikrai žinau, kad vartoju specifiškai: tai yra žodžiai su priešdėliu per, ten perskėlti malką arba permėsti daiktą, persikėlti failą. Tai, jo. Aš tik stengiuosi šitų žodžių su priešdėliu per nevartoti, kai vedu pamokas ar dar kažką. Tada tas spustelnam šitą mygtuką: va, ta galūnė spustelnam, tai ne spustelim, ne paspaudžiam, bet spustelnam. Tai, va, šitą jaučiu, kad vartojam, bet aš nežinau, ar jis panevėžietiškas.*

Taigi dėl subjektyvaus tarmiškumo skaičiavimo dar reikia svarstyti ir ieškoti metodinės prieigos.

Perspektyvos. Kalbant apie perspektyvas, atrodo, kad reikia papildyti šio straipsnio pradžioje minėtoje publikacijoje „Tarmiškumo matavimas: diskusinis tyrimų modelis“ (Kardelis 2023, 143) pateiktą diskusinio tyrimų modelio duomenų gavimo dalį ir įtraukti dar vieną žingsnį, kurio pritrūko šiame straipsnyje pristatomam tyrimui. Šis žingsnis, arba tyrimo etapas, yra stebėseną (geriausiai – ilgalaikę), kaip informantas kalbiškai elgiasi natūralioje namų aplinkoje ir su savo krašto draugais. Šis etapas tyrime buvo numatytas, deja, dėl pandemijos jo nepavyko įgyvendinti.

Tyrimas taip pat parodė, kad pats sunkiausias ir sudėtingiausias uždavinys imantis ne tik tarmiškumo matavimo, bet ir apskritai kalbinių nuostatų tyrimo yra surinkti tinkamą duomenų kiekį. Akivaizdu, kad iš vieno ar kito tiriamo punkto pasirinkus kelis ar net kelias dešimtis informantų, jokių platesnių apibendrinimų daryti negalima. Sociolingvistų ir dialektologų pamėgtas *sniego gniūžtės* metodas gal ir atrodo patraukliai ir lengvina medžiagos rinkimą, tačiau turi ir akivaizdžių trūkumų, iš kurių svarbiausias, mūsų supratimu, yra atsitiktinumas renkantis informantus. Vargu ar patikima iš atsitiktinųjų kurti dėsningumus, ypač plačios aprėpties dėsningumus. Taigi medžiagos imties, didelės imties problemą, jeigu norime matyti daugmaž objektyvų lietuvių kalbos ploto tarmiškumą, jo vaizdą ir indeksus, reikia spręsti kompleksiskai ir tai yra nelengvas uždavinys ir metodiškai, ir techniškai.

Antrasis nelengvas uždavinys yra stebėseną namų aplinkoje. Šiuo atveju nemenka kliūtis objektyvumui pasiekti yra tyrėjas. Žinoma, padėtis geresnė tuo atveju, jeigu tyrėjas yra „gimtatarimis“, tačiau kitais atvejais, jeigu bendraujama standartine kalba, objektyvumui kyla kliūčių. Be to, čia irgi neišvengiami ir metodiniai, ir techniniai iššūkiai.

Ir paskutinis su tyrimo perspektyvomis susijęs dalykas būtų tas, kad kalbinių nuostatų ir tarmiškumo matavimo tyrimai duotų geresnius ir objektyvesnius rezultatus, jeigu būtų ne trumpalaikiai, kitaip dar vadinami „skerspjuvio“, momentiniai, vienkartiniai, bet ilgalaikiai, arba *longitudiniai*, tyrimai.

Jeigu Jūsų informantai į anketos klausimą *ar kalbate tarmiškai?* užtikrintai ir nedvejojami atsako *taip!* – vis dėl to patikrinkite, ar atsakymas tikrai toks. O gal reikėtų patikrinti ir atsakymą *ne!?*

Literatūra

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė. 2017. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Brazaitienė. 2020. *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Bacevičiūtė, Rima, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, sud. 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Laima Grumadienė, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Britain, David. 2017. Which way to look?: Perspectives on “Urban” and “Rural” in dialectology. In *Emma Moore and Chris Montgomery (eds.) A Sense of Place: Studies in Language and Region*. Cambridge: Cambridge University Press. 171-188

Coşeriu, Eugenio. 1980. 'Historische Sprache' und 'Dialekt'. In: Joachim Göschel / Pavle Ivić / Kurt Kehr (Hrsg.). *Dialekt und Dialektologie, Ergebnisse der internationalen Tagung Zur Theorie des Dialekts (Marburg / Lahn, 5-10/09/1977)*. Wiesbaden: Steiner. 106-122.

DPLT – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. *Žemėlapiai ir jų komentarai*. 2014. Vilnius: Briedis.

Emigrantai: kalba ir tapatybė. 2015. Meilutė Ramonienė, red. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Emigrantai: kalba ir tapatybė II. Keturi sociolingvistiniai portretai. 2019. Meilutė Ramonienė, ed. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Forgeron, Gabriela Marija. 2021. *Jaunimo kalbinės nuostatos: rytų aukštaičių atvejis (perceptyviosios dialektologijos perspektyva)*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Gaižauskaitė, Inga, Svajonė Mikėnė. 2014. *Socialinių tyrimų metodai: apklausa*. Mykolo Riomerio universitetas.

Herrgen Joachim, Alfred Lameli, Stefan Rabanus, Jürgen Erich Schmidt. 2001. Dialektalität als phonetische Distanz: Ein Verfahren zur Messung standarddivergenter Sprechformen. Online-Publikation, verfügbar auf <http://www.sprachatlas.de>

Heeringa, Wilbert. 2003. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen.

Kardelis, Kęstutis. 2017. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Kardelis, Vytautas. 2023. Tarmiškumo matavimas: diskusinis tyrimų modelis. *Lietuvių kalba* (18). 134–145. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/34578>

Koch, Peter, Wulf Oesterreicher. 1985. Sprache der Nähe - Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. In *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15–43.

Koch, Peter, Wulf Oesterreicher. 1996. Sprachwandel und expressive Mündlichkeit. In *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 102, 64–96.

Lameli, Alfred. 2004. Hierarchies of dialect features in a diachronic view: implicational scaling of real time data. In: *Language Variation in Europe. Papers from the Second International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 2)*. B.-L. Gunnarson et al., eds. 253-266.

Miestai ir kalbos. 2010. Meilutė Ramonienė, red. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis. 2013. Meilutė Ramonienė, red. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Nerbonne, John, Christine Siedle. 2005. Dialektklassifikation auf der Grundlage aggregierter Ausspracheunterschiede. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 72. 129–147.

Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys. 2022. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.